

Магистр, аға оқытушы Казахбаева Г.И.

*Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Қазақстан
Республикасы*

Қазіргі мектеп жағдайында жас мұғалімдердің эмоционалды қажу мәселесі

XXI ғасырда педагогикалық қызметтің мазмұны мен сипаты айтарлықтай күрделенді. Тиісінше, педагогикалық қызметтің психологиялық құрылымдары да кеңейуде.

Қазіргі кезеңдегі педагогикалық қызметті жүзеге асырудың негізгі ерекшеліктері:

- заманауи мектептің білім беру үдерісіне интерактивті әдістер мен инновациялық технологияларды қарқынды дамыту және енгізу;
- білім беру құрылымы мен мазмұнын, білім сапасын бақылау және бағалау нысандарын белсенді жаңғырту, бұл өз кезегінде педагогтардың біліктілігін үздіксіз арттыруды және олардың кәсіби-тұлғалық құзыреттілігі мен бәсекеге қабілеттілігін талап етеді;
- білім беру үдерісі субъектілерінің қарым-қатынасы мен коммуникациясы үдерістерін қарқындату;
- оқыту және тәрбиелеу процесінде қалыптасатын тұлғааралық қарым-қатынастардың эмоционалды қанықтығы.

Осылайша, қазіргі кезеңдегі педагогикалық қызметтің ерекшеліктері мен қызметінің жалпы ұғымына сүйене отырып, педагог қызметінің келесі құрауыштарын анықталды.

Педагог қызметінің мотивациялық құрамдас бөлігі.

А.Н. Леонтьев авторы болып табылатын қызметтің психологиялық теориясына сәйкес, кез келген қызметтің бастапқы сәті мотив болып табылады. Мотив – бұл ең бастысы, бір қызметті екіншісінен ажыратады, яғни мотив

қызметтің ерекше сапасын анықтайды. Мотив материалдық және мінсіз болуы мүмкін, бірақ ол әрдайым болуы керек, себебі іс-әрекет мотивсіз болмайды [1].

Осыған байланысты біздің міндетіміз – педагог қызметінің мотивациялық құрамын бөліп көрсету.

Педагог қызметі мотивінің құрылымына түрлі деңгейдегі мотивтер кіруі мүмкін. Олардың ішінде басымдық көрсететіндері: танымдық мотивтер, табысқа жету мотиві, өзін-өзі іске асыру мотиві және т.б. Бедел мотиві немесе материалдық мотивтер педагог мотивінің иерархиясында неғұрлым төмен орын алады, өйткені қазіргі қоғамдағы мұғалім мамандығы беделді немесе жоғары ақы төленетін мамандықтар қатарында емес. Сондықтан, біздің ойымызша, танымдық, табысқа жету, өзін-өзі іске асыру – педагогикалық қызметтің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады және оған психологиялық дайындықты анықтайды.

Жоғарыда айтылғандай, мектеп мұғалімінің кәсіби еңбегі жоғары эмоционалдық жүктілігімен ерекшеленетіні белгілі. Мұғалім оқушылармен, әріптестермен, ата-аналармен қарқынды және тығыз қарым-қатынаста, кәсіби қызметтерді жүзеге асыру кезінде эмоционалды қанық атмосферада жұмыс істейді. Бұл ретте эмоциялар спектрі әртүрлі: бұл сәтті өткізілген сабақтың қанағаттануы және әріптестерінің мақтауларынан алатын ләззат және өз қамқорлығындағы немесе әріптестерінің табыстарынан қуаныш, бұзылған сабақтан реніш, содай-ақ оқушының сабаққа дайындалмауына байланысты өкініш, таңдаған мамандығының мақтанышы немесе оған деген реніш және т.б. болуы мүмкін.

Өз табиғаты бойынша объективті де, субъективті де болуы мүмкін мұғалім қызметінің барлық эмоциогендік факторларын атап көрсету қиын. Эмоциогенділік мұғалім еңбегінің табиғатына тән.

XXI ғасырдың басында зерттеушілердің мәліметтері бойынша «эмоционалдық қажу» синдромы адамдармен жұмыс істейтін мамандардың

20% -ында байқалады. Адамдармен жұмыс істейтін мамандардың (соның ішінде мұғалімдер, психологтар, жаттықтырушылар, қызмет көрсету саласының қызметкерлері және т.б.) кәсіби созылмалы жағдайының ерекше түрі ретінде «кәсіби қажу» синдромы XX ғасырдың соңында зерттеушілердің назарын аударды. Алғаш рет «қажу» (burnout) терминін американдық психиатр Х.Дж. Фрейденберг (1974) кәсіби көмек көрсету кезінде эмоционалды қанық атмосферада адамдармен (клиенттермен, пациенттермен, білім алушылармен) қарқынды және тығыз қарым-қатынаста болатын сау адамдардың психологиялық жағдайын сипаттау үшін ойлап тапқан болатын. Бастапқыда бұл термин өзінің пайдасыздық сезімімен өмір сүру, сарқылу жағдайы ретінде анықталды. Содан кейін «қажу» феномені нақтыланып, оның синдромы анықталды [2].

Заманауи зерттеулерге сәйкес, кәсіби қажу синдромына 35-40 жастағы мектеп мұғалімдері бейім болып келеді екен, яғни мұғалім жеткілікті педагогикалық тәжірибе жинақтаған уақытта, енді кәсіби салада күрт көтеруді күту керек, төмендеуде: жұмыс қабілеттілігі төмендейді, еңбек нәтижелеріне қызығушылық жоғалады, негативизм мен шаршау артады. Жоғары білікті тәжірибелі мұғалім кәсіби жарамсыз болып, соның салдарынан мектепті тастап кетуге, мамандықты ауыстыруға мәжбүр болған, сонымен бірге балаларды жақсы көрсе де, бұл жұмысты іш пыстырарлық деп санайды.

«Эмоционалды қажу» синдромының болуы ресейлік ғалым-психолог Т.В.Форманюк (1994) және Румянцева (1998) зерттеулерімен анықталды [3].

Қазіргі заманғы зерттеулер бойынша педагогтардағы ЭҚС (эмоционалды қажу синдромы) көріністері (жұмыс өтіліне байланысты):

- 50% -дан астам – 5-7 жылдан 7-10 жылға дейін жұмыс өтілі бар педагогтарда;
- 22% – 15 жылдан 20 жылға дейін;
- 8% – 1 жылдан 3 жылға дейін;

Тек 10 жылдық және одан да көп жұмыс өтілі бар педагогтардың 11%-ында ғана өзін-өзі реттеу мен психологиялық қорғаудың белгілі бір тәсілдері көрініс берді.

Қазіргі мектеп жағдайында педагогтарда «эмоциялық қажу» синдромының пайда болуы мен дамуына әсер ететін факторлар саны айтарлықтай өсті:

- 1) педагогтың өз кәсіби міндеттерін орындауда жоғары жауапкершілігі; жалпы алғанда, өзінің еңбегінің нәтижесі үшін әкімшілік, әріптестер, қоғам алдындағы жауапкершілігі;
- 2) педагогикалық еңбектің эмоциогендігі;
- 3) психоэмоционалдық қызметтің созылмалы шиеленісі (проблемаларды белсенді түрде қою және шешу, ақпаратты тез есте сақтау және түсіндіру);
- 4) жұмыс күнінің ауыр болуы;
- 5) қызметке жоғары эмоциялық қосылу, артық эмоциялық жүктеме;
- 6) жұмыс орнындағы қолайсыз әлеуметтік және психологиялық жағдайлар;
- 7) өзінің кәсіби қызметіне шығармашылық қарым-қатынас қажеттілігі;
- 8) оқытудың заманауи әдістері мен технологияларын меңгеру қажеттілігі;
- 9) оқу процесі мен алынған нәтижелердің арасындағы нақты байланыстың болмауы, нәтижелердің жұмсалған күштерге сәйкес келмеуі;
- 10) қызметтің уақытша шектері (сабақ, семестр, жыл), қойылған мақсаттарды іске асыру үшін сабақ уақытының шектеулілігі;
- 11) өз эмоционалдық жағдайын реттей алмау;
- 12) қызметті тұрақсыздандыратын ұйымдастыру (еңбекті анық емес ұйымдастыру және жоспарлау, жабдықтың жетіспеушілігі, жоғары талаптар);
- 13) педагогикалық қызметтің ұйымдастырушылық сәттерінің «реттелмегендігі»: жүктеме, кесте, кабинет, моральдық және материалдық ынталандыру;

- 14) оқушылармен, әріптестермен, әкімшілікпен қарым-қатынас жасаудың қиын жағдайларынан шығу және коммуникация дағдыларының болмауы;
- 15) инклюзивті білім беру жағдайында психологиялық қиын контингент (ерекше білім беруді қажет ететін балалар, дамуында ауытқуы бар, жүйке жүйесі және т. б.) және т. б.

Қазіргі мұғалімнің қызметі жоғары қысым мен жұмыс көлемінің шамадан тыс деңгейімен сипатталады, әсіресе тану мен оң баға жеткіліксіз болған кезде жұмысқа үлкен жеке ресурстарды салу; дене бітімі, жеткіліксіз демалу немесе қалыпты ұйқының болмауы; одан әрі кәсіби жетілдірілген жұмыс істеу; тұлғааралық қарым-қатынастардағы шиеленіс пен қақтығыстар; әріптестерінің тарапынан жеткіліксіз қолдау көрсету; қарым-қатынастың когнитивті күрделілігі және т. б. өз кезегінде қазіргі мұғалімнің осы еңбек ерекшеліктері мынадай маңызды талаптарды анықтайды: коммуникативтік және ұйымдастырушылық қабілеттер; өзара іс-қимыл стратегиясы және даулы жағдайлардан шығу сияқты ынтымақтастық.

Осылайша, қазіргі педагогтың қызметіне жүргізілген психологиялық талдау оның табысты орындалуын қамтамасыз ететін бірқатар негізгі құраушы бөліктерді бөліп көрсетуге мүмкіндік берді.

Әдебиеттер:

1. Форманюк Т. В. Синдром «эмоционального сгорания» как показатель профессиональной дезадаптации учителя. - Вопросы психологии – 1994. - №6. – С.57-64.
2. Maslach. С. Burnout: синдром выгорания
<http://www.edinorog.boom.ru/psimaster/bornout.htm>
3. Румянцева Е.Ю. Синдром эмоционального выгорания у учителей. -
http://www.fortunecity.com/millennium/scooby/454/Vestnik/2/2_13.htm